

Merhum Abdullah Cevdet Bey , Ölümünden
pek az evvel Cağaloğlundaki
İçtihat Evinde

Yazıhanesinde ve kütüphanesinin başında

47 SENE EVVEL BİR GÜN...

Bundan kırk yedi sene evvel mektepli bir çocuk beni Çamlıca'da ziyarete gelmiş ve o tarih de şahit olduğum bir ziya'dan dolayı bana tesliyetler vermiş ve eş'ar alemimiz de tehad-düsüne delâlet ettiğim tahavvüller münasebe-tilede bazı nevazişlerde bulunmuş idi . İşte o hiç bir vakitte unutmayacağım tarihte bana o yolda iltifat eden bu mektepli çocuk geçen gün birdenbire vefat eden Aptullah Cevdet idi . Ondan sonra o kırk yedi sene içinde şu -rada burada, hattâ bir kerre de Londra da ba-zan uzun fasıllarla bazan da sıklıkla görüştük . Artık hemmeslek olmuştuk . İnsan hayatında tâli denilen meçhul saikanın vücade getirdiği inkılaplar malûmdur. İşte bu kabilden bir sui tali neticesi olarak bu kemalli adam , müruru zaman ile bir zavallı adam olmuş idi. Aptullah Cevdetin hayatı bu kemal ve zevale karşı daimi surerte bir hayret içinde geçmiştir diye

bilirim . Aptullah Cevdet hem münevver, hem de münevverleri sever idi . Bir çok kişiye iyilikler ettiği halde bir çok kişiden fenalıklar görmüştür. Ömrü müddetince devam eden hayretinin birinci sebebi de bu olsa gerektir. Herkes gibi Aptullah Cevdet de kusursuz olmazdı. Fakat bir adamın kusurlarını görürken fezailini unutmamalıdır ve o kusurların hangi muhitte ve hangi esbap ile husule geldiğini de düşün-melidir, Çok kerre bu adamın hataları kendi -sinden ziyade zamanına ait olur . İrticalî bir surette irtihal eden Aptullah Cevdete çok acımak lâzımdır. Ebedî gaybubeti edebiyatımız için azîm bir ziya'dır . Çok sevdiği millet ve memleketine istediği kadar hizmet edemediği için nâşad olan bu adamın , dua edelim, ruhu şad olsun .

18 Kânunu Evvel 1932 **Abdülhak Hamit**

ABDULLAH CEVDET

Abdullah Cevdeti ilk defa 1315 senesinde yani otuz sekiz sene evvel bir gece Gedik pa-sada İsmail Safanın evinde görmüştüm . O akşam Tefvik Fikret de orada idi . Abdullah

Cevdetin o günkü şekli ve simasının bende bıraktığı intibayı pek iyi hatırlarım : Harabati -liğe yakın bir sadelik, sakal bıyık biraz bir -birine karışmış, sırtında başlıklı, önü iki sıra

siyah kaytan ve düğmeli sof kumaştan mantomsu bir şey; nazar dalğın, sima halim, ne souk, ne, sempatik kail olmaktan ziyade sami ve fakat bu hey'eti mecmuadan yine nazarı dikkatı celp ve tahrik eden bir varlık. Ondan sonra bu kadar sene geçti muhtelif zamanlarda muhtelif memleketlerde Abullah Cevdetle görüştüm. Şu ilk intiba ondan sonrakilerle zail olmadı bilakis kuvvet buldu. demek Fransızların dediği gibi « ilk intiba aldanmıyor ».

Bu varlık ne idi ve nasıl inkişaf ve tekemmül etti?

Abdullah Cevdet bizi o gece derhal ittihad ve terakki cemiyetine kayıt etti idi. Kendisi beşinci kolun tevsiine memur edilmiş imiş! zannedirim bana verdiği numru 5 taksim dörtyüz bilmem ne idi. Demek Abdullah Cevdet o tarihte ihtilalcılık yapıyordu. (Konspirasyon) peşinde idi. Fakat doktorun şu malûm ihtilâl tarihlerinde gördüğümüz siyasî (Militan) ihtilâlcilerden olmadığı ve asıl vurucu, kırıcı ihtilâlcılara lokmayı ağzından çabuk kaptırıcı (Kerenski) tarzında bir ihtilâlcî olduğu hayatının ondan sonraki seyr ü inkişafında anlaşılmalıdır. Abdullah Cevdetin ihtilâlcılığı ancak bir fikir ihtilâlcılığı olabilirdi, onun celâdet ve cesareti muhitin henüz nâhoş gördüğü me'lûf olmadığı fikir ve kanaatları müdafaa suretinde tecelli edebilirdi. İttihad ve Terakki Cemiyetinin bîdayetinde Doktorun yaptığı şey, o siyasî ihtilâlin asıl ehillerinin vücut bulmasına gayri müdrik bir intizarla yapılmış bir gençlik faaliyeti idi. O münevver ondan sonra kendine has sahada inkişaf etti.

Abdullah Cevdetin hüviyeti zihniyesi, hasai mümeyyizesi nedir?

Doktor için « Filosoftu » diyemiyeceğim. Malûmdur ki filosofluğun beynel'avam manası ile ilmen manası başka başka şeylerdir. (Filosof) denildimi halkın hatırına şöyle pejmürde kıyafetli, saçı sakalı uzamış, abuk sabuk söyler bir adam gelir. Doktor ne abuk sabuk söylerdi ne de kılığında kıyafetinde fazla perişanlık vardı. Biz burada esasen ilmi manasında bir filosofluk arıyoruz. İlmî manasında filosofluk bir tarzı

tefekkürdür. Filsof daima hadiselerden umûmiyete geçer, onlardan bir kanun istihraç etmeye çalışır, hiçbir hadiseyi yalnız almaz onu müşterek sebeplere rapta ve bu müşterek sebepleri bir kanun mahiyetinde görerek ondan hem maziye anlamağa ve hem mustakbel mümasil hadisatı da görmeğe ve bunların meşiy ve hareketini keşfe çalışır. Şu tarzı tefekkür filosof için âdetâ bir sevkı tabiidir. Onun bi ihtiyar düşüncesi hep o tarafa gider, nasilki örümcek daima ve bi ihtiyar ağ örür.

Ben bu kadar zamandan beri tanıdığım doktorda bu tarzı tefekkürü görmedim. Bana öyle geliyor ki o münevver daha ziyade teferruatla meşğul olurdu. Hadiseler onu bizatihî işğale kâfi gelirdi. Zaten eserleri de bunu gösterir. Bu noktai nazardan şurası başlıca şayanı dikkattir ki doktor bir çok Avrupa mü'ellifati meşhuresini lisanımıza tercüme etmiştir. Filsof dımağlı adamların ise tercüme ile meşğul oldukları nâdirdir. Filsof daha yukrdan uçmak ister.

Doktor (Filoloğ) mı idi? onu da diyemiyeceğim. (Filoloğ) ile (Filosof) ı birbirinden sade bir misal ile ayırmak lâzımgelirse (Filosof) a mimar, (Filoloğ) a malzemeci ve belki biraz kalfa diyebileceğiz. Posta pulları ve antika koleksiyonları yapanlarda tecelli eden hassa da azçok bir (Filoloğ) ruhudur. Filoloğ meselâ tarihle meşğul ise bi aram vesaik arar, yorulma bilmez arar durur. Fakat o vesaik ancak filosof dımağlı bir müverrihe rast geldiği vakittir ki koca bir zamanı izah edebilecek kavanini tarihiye binası meydana gelebilir.

Doktorda ben fazla vesaik peşinde koşar bir adam hali de görmedim.

Doktor şairmidi? buna evet diyebileceğim. Malûmdurki şairlik demek manzum söz söylemek demek değildir. Bir adam yüz mısra yazar, ona bir şiir koyamaz fakat bir diğeri mensur bir cümleye dünyanın en büyük şirini koyabilir. Kezalik şairlik hususunda dahi avamın sureti telâkkisile ilmin sureti telâkkisi bir değildir. Avam şairde mutlaka çokça ağlayan inleyen akar bir sù önünde mavi bir deniz karşısında

hayran, meftun kalan bir adam görür. Halbuki çok hakikî şairler vardır ki ne ağlar ne inler ve ne bir çağlıyan veyahut deniz karşısında mephut kalır, fakat o yine büyük bir şairdir. Doktor hiç tabiattan zevk almazdı. Ben doktoru şöyle bir güzel manzara karşısında gaşi olmuş bir halde hiç görmedim diyebilirim. Mafih buna hiç hayret etmem. Abdülhak Hamit Bey şu Avrupada çokça görülen büyük binaların sathı arz altında kalan kısmında yani budrumlarındaki vasi kahvehaneleri çayır çimene, dağ manzaralarına tercih ettiğini çok defa söylemiştir !.. Doktor musikiden de hoşlanmazdı. Hele hemen hiç sinemaya gitmemiştir desem yalan olmaz. Bununlaberaber doktor bence şairdi .

O halde şairlik nedir? İlmün tarifine nazaran şair o kimsedir ki tahassüsât ve tahayyülâtını harice nakledeken ona bedi bir şekil vererek canlandırır. Bazı şairler gözle görduklarını daha iyi canlandırırlar, onlara (göz şairi) denilir. Meselâ Viktor Hügo . Bazı şairler ise ruhlarından geçen şeyleri daha iyi canlandırırlar, onlara da (kalp şairi) denilir. Meselâ Alfred de Müse . Doktor (kalp şairi) idi . Bu hassayı şiirlerinde çok görürüz . Bu sahife , mevzuu fazla uzatmağa müsait değildir. Yalnız bir misal ile fikrimi tevzih ve isbata çalışacağım : Şekspir , babasının malûm olan sureti katlini öğrenmiş olan (Hamlet)e şu te'essürünü göstertmek için onun ağzına şöyle bir söz koyuyor : « Ben bu semayı yalnız yıldızların parlaması için yapılmış zannederdim, meğer bu beşeriyetin taaffününü almak için ters çevrilmiş bir kazan imiş » . Hamlet gibi bir bedbaht gencin te'essür ve felâketini bundan daha kuvvetli gösterecek bir söz bulmak müşküldür. Bu te'essür ne kadar müthiş bir surette canlanıyor.

Abdullah Cevdet de bir şiirinde hayat için « cemadatın bir lâhza rü'ya görmesidir » demiştir. Doktor da bu sözle hayatın hiçliğini, bir sabun balonu gibi yahut bir denizde rüzgârın tesirile beyazlanan ve dalğa denilen yine sudan bir şey olduğunu müfekkiremizde ne kadar iyi canlandırıyor !.. Doktorun yazılarında bu kabil çok güzel şeyler vardır.

Fakat Doktorun bence hassai galibesi (Vulgarisateur) lik yani (Neşirei) likdir. Doktor bütün hayatında okudu ve okuttu, öğrendi ve öğretti . Doktor da tam bir (Muallim) ruhu vardı .

(İçtihad) otuzuncu senei devriyesine yaklaşmış idi . Bu ne büyük gayret ve sebatır !.. Alehusus bir hassa bizde daha çok takdir olunmalıdır . Çünkü bu bizde maatte'essüf yok gibidir. Bizde tezahuratı fikriyye ekseriyyetle maatte'essüf bir saman ateşi mesabesinde kalıyor. Şöyle devamlı kuvvetler bir dimağ tezahürü, onun devamlı bir eseri, devamlı bir ateşi bir (Feu sacré) si maatte'essüf az hem pek azdır. Doktor, doğrusu usanmadı bıkmadı çalıştı durdu. Bir taraftan İçtihadile, bir taraftan bir çok eserleri tercümelerile herkesi tenvir etti. daha geçenlerde (İçtihad) ında gençlere büyük (Cesreti medeniye) dersi vermiyor midir !..

Doktor lâyük olduğu takdiri hayatında görmedi . Bu yalnız onun başına gelen bir şey değildir. Bu minelkadim bir mütearifedir: fikrî, siyasî bütün ihtilâller kütüphanelerde , hücrei tettebbü iştiğallerinde hazırlanır, fakat sokakta tatbik olunur ve onları hazırlayanlar muvaffakiyyetli hayî huyî arasında görünmez olurlar. Fakat tarih bu haksızlığı çok zaman geçmeden iade eder. Ben eminim ki Türk âleminde Meselâ 2000 tarihinin Abdullah Cevdeti 1932 Abdullah Cevdetinden elbette daha yüksek bir mevki tutacaktır.

Hayatı hususiyesindeki Abdullak Cevdet (Homme privé) için de bir kaç söz söyleyeceğim:

Doktorun sohbeti herkes için hoş değildi. Doktor biraz dalğın idi. Hele son zamanlarda bir mecliste olduğu vakit çenesini eline ve kolunu masaya yashıyarak dakikalarca sessiz sadasız kaldığı ve yalnız vakit vakit uzun « ya ! » larla mütekellimi tasdik ettiği çok olurdu. Fakat insan Doktorla yalnız kalırsa o vakit o daha çok söyler, konuşurdu, sempatik olurdu . Dimağı boşa yormak istemediği için sözleri bittabi daima istifade bahş bir hal alırdı . Binaenaleyh ben Doktorla yalnız konuşmağı onunla birlikte bir mecliste bulunmağa tercih ederdim,

Doktoru sevmeyenler çoktu . Bunda bir defa muhakkak din ve itikat hakkındaki sözlerinin yazılarının büyük tesiri olmuştur . Ne desek muhitimizin pek dindar bir muhit olduğunu yine ikrara mecburuz . Bunun bariz bir delilini bizzat Doktorun cenazesinde gördük . Ayasofya nın arka kapısı önünde musalla taşında bekleyen cenazenin namazını kıldırmamağa çalışan bir gencin sesi derhal genç ve ihtiyar bir ekseriyeti kahirenin protestosuna uğrayarak bastırıldı kaldı .

Protesto seslerinin içinde « biz Doktoru Allaha tamamen mutekit biliriz » yolunda söylenenler de eksik değildi . Ne yalan söyleyim , ben Doktoru hiç böyle bilmiyorum . Tarih için kanaatımızı olduğu gibi söylemek mecburiyeti vicdaniyesindeyim .

Doktor, muvahhid olarak mı öldü , bu münakaşa kaldırsa bile bir adama « islâm » diyebilme icabeden evsaf ve şeraiti Doktorun haiz olmadığına kaniim . Yaşlanan adamlarda yaşlı ve takarrübü mevtin tesirile bir teselli ihtiyacı hasıl olduğu ve bunun nihayet müphem , butlutlu bir ulûhiyete, itikada kadar gittiği kesirilvukudur . En âlimler , gençliklerinde din düşmanlığı gösteren kimselerde bile şu hal nâdir değildir . Binaenaleyh Doktora dahi aher ömrüne doğru böyle bir haleti ruhiye başlamış olabilir . Fakat bu elbette malûm olan manasında bir dindarlık değildir . Arkadaşlarımızdan Avukat Ali Haydar Beyin geçen sene Büyük Adada vefat eden zavallı genç refikasının cenazesini götürülürken Doktorun bir aralık tabutun altına girdiğini bizzat gördüm . Doktoru bu harekete sevkeden his ne idi ? gerçi Doktor bu hareketile hissiz bir materyalist olmadığını gösteriyordu , bununla beraber bunda meselâ ahrete mutekit bir dindarlık aramak biraz fazla olur zannındayım .

Doktor hakkında tanıdıklarının fazla sempati göstermemelerine bir âmil de taben hasis olması idi . Hasis adamlar cemii zamanda çok sevilmezler . Hasis fazla kendi nefisle meşgul olur . Bu ise çok dost edinmenin tariki değildir . Çok dostu olmadığından şikâyet eden bir adama

ruh aşına bir zat « sen kaç kişiye dostsun ? » demiş !..

Doktorun hayatı hususiyesinde refikası Fatma Hanımın büyük bir rolü olmuştur . Bu zeki , müdebbire , herkese edilecek muameleyi bilen Hanım makalemin ta baş tarafında Doktorun bana ilk verdiği kikâye ettiğim intiban esaslarında Doktorun üzerinde büyük bir âmil ve müessir olmuştur . Doktor bu hayırlı âmilin tahtı te'sirinde tedricen şahsını , kıyafetini düzeltmiş ve insanlar arasına girmekten daha ziyade zevk alır bir adam olmuştur . Belki Fatma Hanımsız Doktor ehibba ve evdasına bu kerre vefatında göze çarpan alâka ve muhabbet kadar bir alâka ve muhabbet ilham edemeyecekti .

Fakat şurasında hiç şüphe yoktur ki Doktor tarihe yaşadığı zamandan daha sevgili bir adam olarak girecektir . Daha şimdiden Doktor için « vefatından sonra büyüklüğü daha bariz oldu » diyenler eksik değildir . Hele ileride bu büsbütün böyle olacak . Çünkü zaman şahsların küçük şahsî kusurlarını örter , umûma ait meziyetlerini tebarüz ettirir .

Mamafih Doktorun ufak tefek kusurlarını daha haytta iken bile fazlasile tazmin edecek meziyetleri de pek çoktu . Doktor mütehammil bir adamdı , hiç kavğacı değildi . Kendisine unfile söylenen sözlere bile tehammül ve sükûnetle mukabele ederdi . Hele hiç kimsenin gıyabında , aleyhinde söylediğini işitmemişimdir . Aslında mevcut rikkati kalbinden midî yoksa yaşın ilerlemesi ve mevtin yaklaşması eseri midî son zamanlarında hattâ fazla denilebilecek bazı hassasiyetler dahi göstermiştir . İşte bu cümleden olarak geçen sene «Gustave Le Bon» hakkında konferans verirken ağlamıştı .

Doktor vücuden pek zinde görünürdü . Fakat heyhat! Meğer ölüm onun peşinde fırsat gözetiyormuş ! Aramızdan pek nâgihanî bir surette teğayyüp etti . Ölenler için füc'e en güzel bir ölümdür . Hiç bir hastalığa , ıztıraba uğramadan hayat kadehinin acı cürasını tatmadan göçüp gitmek , bayağı imrenecek bir şey !

« Zola » en ziyade bu ölümü isterdi ve

arzusuna mazhar oldu. Fakat bu türlü ölüm ka-
lanlar için pek ağır oluyor, Efûl anî olmasına
mebni çok tesir ediyor. Bununla beraber ken-
dimizi fazla te'essüre kaptırmamalıyız. Doktorun
hatırasına gösterilebilecek en büyük hürmet
- hele gençlerimiz için - onun gibi çalışmak ve
yine çalışmak ve daima çalışmaktır. Biz fertler
milletimizin bir cüz'ü ferdiyiz. Nasılki vücut-
larımız milyonlarca zevattan mürekkeptir. Bu
zevat her gün kendi hususiyetlerinde ölümler
geçiriyorlar, muttasıl değişip duruyorlar, fakat
camia, vücut o kendi birliğini muhafaza edi-
yor. onun gibi biz cüz'ü fertlerin yaşaması,
ölümü de milletimiz camiasına nazaren ehem-
miyetsiz şeylerdir. Elverirki o camia yaşasun.
O camia karşısında şahslarımıza fazla ehem-
miyet vermiyelim, şahslarımızın adem olmasile
kıyamet gününün gelmiş olduğuna hükmetmi-
yelim. Fert şahsı camia karşısında mütevazı
olmayı bilmelidir, kendisini camiada ancak bir
zerre olarak görmeğe alışmalıdır. O vakit ca-
miaya hizmet etmiş şahsların ziyanda fazla
te'essür düymaz, fazla nevmîdiye düşmez.
Çünkü camia yaşıyor ve « matlup olan odur »
da. Ne mutlu o kimseye ki hayatında camiaya
hadim olmuştur. Doktor buna muvaffak olmuş
bir ferttir. Onun gibi olmağa çalışmak ona
gösterilecek hürmet ve alâkanın en doğru
şekil ve suretidir.

Lutfi Fikri

İŞİK YOLCUSUNA AĞID [1]

Tabutunun ardından gidemedim; sen sine [2]
enerken başeğmedim. Şimdi ününün [3] arka-
sından yürüyorum ve parsayı toplayanları gö-
rüyorum... Görüyorum da acunun [4] maskara
yüzüne gülüyorum.

Ağlarsam eğer, sana değıldir; çünkü Öme-
yen ölülerdenisin. Ne mutlu onlara ki; kemirici
toprağa maddî varlıkları azık [5] olurken, ma-
nevî ekinleri yaşayan beyinlerde gündün güne
yeşerir.

Zamanın kalemleri seni arkandan överken,

ağızbirliği gösteremediler; bu da ismarlama ol-
madığına tanıklık eder. [6]

Ne yaşarken ne göçerken geçdiğin yer, ha-
reketsiz kalamazdı ve kalmadı. Musallâ taşında
bile hakkındaki fikirler birbiriyle çarpışmağa
yol buldu. Demek ki şa'ir - ruhunun karanlığa
ve istibdada karşı tuttuğu meş'ale, feyizli bir
ışık brakmış; izetmiş.

Göçmen, hamuru toprakdan yoğrulmuş ka-
lıbı acaba dinlendirmek, emâneti geri sunup
Tanrıda yoğalmak [7] için midir? Yoksa ölüm-
süz bir varlık içinde renk değışdiren ruh ya-
lımiyle [8] öbür dünyada bir içtihad kapusu mu
açacaksın?

Geri brakdığın uğultulu ses havrası içinde
koğuyu [9] ezen beğenim [10] alkışı ile seni
sevenler övünsün; kıskananlar da dövünsün.
Sen bunlardan üstdesin.

Kusurların varmış, diyorlar dostum. Kadı-
kızının elinden aynayı alıp da o arşınla ertem
[11] satanlar bir gez [12] kendileri bakınsın ne
olur.

İhtilâl ve içtihad ile taşgın yüreğinde sığın-
cak [13] bulan bilgibirliği ve insanlıkbirliği aşkı,
ömürünün her safhasında medenî bir cesaretle
haykırdı. Almadı, verdi; verdikçe çoğaldı. İşte
sen gıtdin, eserlerin kaldı. Adamoğluna bu
kadarı yeter, bu yüceliğe varabilirse eğer.

Yoruldunsa dinlen, yorulmadınsa evren [14]
İçli ve gerçekci saygılar - değer büyük yolcu.

Köse Raif Paşa oğlu **M. Fuat**

[1] Ağid: ölüye okunan medhiye; mersiye. [2]
Sin: mezar. [3] Ün: şöhrat, şeref. [4] Acun: zahiri
'alem, dünya. [5] Azık: gıda. [6] Tanıklık: şahadet.
[7] Yağalmak, yok olmak, fena bulmak. Tanrıda yoğal-
mak: Fenafillah. [8] Valım: şu'le, alev. [9] Koğu:
gurbet, mezemmet. [10] Beğenim: takdir ve tahsin. [11]
Ertem: fazilet. [12] Gez: def'a, kerre. [13] Sıgıncak:
melce', sınımlacak yer. [14] Bir halden diğesine geçmek.
Everilip çevrilmek 'atfı tefsirindeki ma'nâ delâletiyale
mecazen tenasüh makamında kullandım.